

O franquismo.

Caracterización e proceso de institucionalización.

A vitoria dos sublevados na guerra civil significou a liquidación da democracia republicana e a instauración dun réxime autoritario encabezado polo xeneral Franco. A ditadura franquista foi quen de adaptarse ás cambiantes circunstancias e sobrevivir para dirixir os destinos do Estado durante case 40 anos.

Trazos do réxime franquista.

Os vencedores na guerra civil pretenderon establecer un Estado forte e centralizado que garantise a unidade de España contra os separatismos e a orde social, definida consonte á doutrina social da Igrexa e ao ideario fascista da Falanxe, conta a ameaza comunista. Cumprialle a defensa da verdadeira tradición española contra os influxos estranxeirizantes da Ilustración, o liberalismo, a masonería e o comunismo [DOC. 1].

O franquismo presentou notables semellanzas cos réximes fascistas, ben visibles sobre todo nos seus comezos, pero foi esencialmente unha **ditadura militar, conservadora e católica** caracterizada por:

- ◆ A **concentración do poder en mans do xeneral Franco**, o Caudillo, Xefe do Estado e do Goberno, Xeneralísimo dos Exércitos e Xefe Nacional do partido único FET-JONS.
- ◆ Un **forte carácter represivo** que, aínda que con intensidade desigual, se mantivo ao longo dos 40 anos que perdurou.
- ◆ Unha considerable **capacidade de adaptación** tanto ás circunstancias internacionais como aos cambios socioeconómicos experimentados polo país.
- ◆ Unha **tardía e incompleta institucionalización**: o franquismo non contaría cun único texto constitucional senón cunha suma de leis fundamentais.
- ◆ A **coexistencia de diferentes familias** dentro do réxime: militares, falanxistas, católicos, tecnócratas do *Opus Dei*, monárquicos [DOC. 2].

Franco e a súa muller chegando a un acto relixioso en Donosti (1941)

por Vicente Martín, [Kutxa Fototeka](#) [CC-BY-SA-3.0], dende [Wikimedia Commons](#)

DOC. 1: Discurso de Franco conmemorando o Glorioso Alzamento Nacional (18-VII-1938).

Correspóndenos a paladinaxe dunha fe, unha civilización e unha cultura gravemente ameazados polos principios roxo-comunistas [...]. Á irresponsabilidade política dos partidos liberais, sucede a unidade da nosa Cruzada, orgánicamente constituída; a un estado neutro e sen ideais, substitúeo o misional e totalitario, que orienta ao pobo sinalándolle o camiño [...]. Hai que soldar ao pobo, dividido polos partidos, hai que unir medio século de separacións; hai que borrar os prexuízos da loita de clases [...] hai que elevar os principios do movemento.

DOC. 2: As familias políticas do franquismo segundo o ex-falanxista Dionisio Ridruejo (*Escrito en España*, 1962).

Os grupos económicos atribúense con toda tranquilidade o seu lote de soberanía. A Igrexa tomaría o seu. O exército -aínda que oficialmente incluído, home a home, no partido único- absorbería a súa proporción, exercendo o control dos instrumentos executivos e quedaría constituído en forza básica e arbitral. O partido único proporcionaría o persoal político e político y representaría docilmente o papel do pobo na función [...]. Pola súa banda, o poder persoal, establecido como clave de arco [...] impregnárase nunha camarilla reclutada entre os máis fieis [...] En rigor, a guerra non producira poderes novos. Máis ben, repuxo no seu sitio, libres de coidados, aos poderes antigos, destruíndo aquilo que noutroira os ameazaba.

- ◆ Un **considerable apoio social**: a coalición reaccionaria que respaldara o golpe de Estado e o bando sublevado durante a guerra civil (oligarquía agraria e financeira, pequeno e mediano campesiñado e clases medias católicas) engadíronse a nova burguesía e clases medias beneficiadas polo réxime. A represión, o adoutramento e, dende os anos 1960, a prosperidade económica contribuíron a asegurar o asentimento pasivo ou ao apoio activo entre importantes sectores populares. O exército, considerado a columna vertebral do Estado, e a Igrexa permaneceríanlle maioritariamente fieis case ata a fin.

Evolución político-institucional da ditadura.

As circunstancias internacionais, os equilibrios entre as familias do réxime e os fitos no proceso de institucionalización da ditadura permiten distinguir na evolución do réxime franquista distintas etapas:

A ditadura totalitaria (1939-45).

Ao remate da guerra civil, a Falanxe e os elementos fascistas acadaron o seu máximo influxo na ditadura. Serrano Suñer (o *cuñadísimo*), ministro da Gobernación entre 1938 e 1940, presidente da Xunta Política de FET-JONS dende 1939 e ministro de Exteriores a partir de 1940, converteuse na figura clave do goberno. Mentres, a preeminencia da Falanxe, que se achegaba ao millón de afiliados en 1942, facíase ben perceptible en diversos ámbitos:

- ◆ A **declaración de España como Estado nacional-sindicalista** na primeira das leis fundamentais, o *Fuero del Trabajo* (1938) [DOC. 3].
- ◆ A **adopción polo Estado dos símbolos falanxistas**: saúdo romano, himno, bandeira, camisa azul...
- ◆ A **conversión das organizacións falanxistas** (*Frente de Juventudes*, *Sección Femenina*, *Sindicato de Estudiantes Universitarios*) en institucións oficiais.
- ◆ O **control de importantes áreas de poder**: o aparato de propaganda do réxime (prensa, radio, NO-DO); a Organización Sindical, unha estrutura corporativa creada en 1940 que integraba aos chamados sindicatos verticais [DOC. 4.], as administracións locais...

Ramón Serrano Suñer en Berlín (1940), acompañando de xerarcas nazis, entre eles Heinrich Himmler

[Narodowe Archiwum Cyfrowe](#) [Dominio público], dende [Wikimedia Commons](#)

DOC. 3: Preámbulo do *Fuero del Trabajo* (1938).

Renovando a Tradición Católica de xustiza social e alto sentido humano que informou a nosa lexislación do Imperio, o Estado Nacional, en canto é instrumento ao servizo da integridade patria, e Sindicalista en canto representa unha reacción contra o capitalismo liberal e contra o materialismo marxista, emprende a tarefa de realizar - con aire militar, construtivo e gravemente relixioso - a Revolución que España ten pendente e que ha devolver aos españois, dunha vez para sempre, a Patria, o Pan e a Xustiza.[...]

DOC. 4: Lei de Unidade Sindical (1940).

Tres son os principios que inspiran a Organización Nacional-Sindicalista prevista polo Foro do Traballo, reflexo fiel da organización política do Novo Estado, a saber: unidade, totalidade e xerarquía. Haberá, logo, segundo precepto do Foro, unha soa orde de sindicatos, nos cales serán encadrados todos os factores da economía por ramas de produción ou servizos.

Art. 1. A Organización Sindical de FET-JONS é a única recoñecida con personalidade suficiente polo Estado, que non admitirá a existencia de ningunha outra con fins análogos ou semellantes.

Despedida da División Azul en Madrid (1941)

por Martín Santos Yubero [CC-BY-SA-2.0], dende [Recuerdos de Pandora](#), Flickr

- ◆ Unha **política exterior de amizade e cooperación coas potencias do Eixo**: a España de Franco adheriuse ao *Pacto Antikomintern* (1939), pasou da neutralidade á non belixerancia na guerra mundial (1940), enviou a División Azul (1941) para colaborar coas tropas alemanas na fronte rusa, asegurou a subministración de materias estratéxicas (o wolfram, por exemplo)... Sen embargo, a decisión de intervir no conflito, explorada dende a entrevista entre Franco e Hitler en Hendaia (1940) foi adiada. As contrapartidas esixidas por Franco foron consideradas excesivas pola Alemaña nazi e os seus aliados, especialmente os británicos, traballaron intensamente para impedi-lo.

A partir de 1942, o influxo falanxista decaeu e Serrano Suñer foi apartado. O **descontento das outras familias políticas do réxime** (militares, católicos, monárquicos...) era palpable: en 1942, diversas personalidades, incluídos numerosos xenerais, manifestáronse a prol da restauración monárquica; os desencontros entre carlistas e falanxistas dentro do partido único culminaron no *incidente de Begoña*, aproveitado por Franco para cesar a Serrano Suñer e ao monárquico xeneral Varela, ministro do Exército. As **derrotas do Eixo e a crecente presión anglo-norteamericana** sobre o goberno español obrigaron a rectificar en política exterior rompendo paseniñamente as ligazóns coa Alemaña nazi. En 1943 retornouse á neutralidade e a División Azul foi retirada da fronte oriental.

A ditadura nacional-católica (1945-57).

Os trazos fascizantes do réxime e as súas boas relacións co Eixo conduciron tras a vitoria aliada ao seu **illamento internacional**. Ao peche da fronteira francesa, seguiu a condena oficial pola ONU e a retirada de embaixadores en 1946. Consciente dos perigos que a situación entrañaba, a ditadura veuse obrigada a emprender algúns cambios tanto no interior como no exterior.

En **política interna** diluíronse os trazos e maneiras máis claramente fascistas do réxime. Os falanxistas perderon preso no goberno en favor dos católicos, a presenza pública dos seus símbolos reduciuse mentres se subliñaba a **significación tradicional e católica** do réxime. Introducíronse tamén certas **mudanzas institucionais**, máis cosméticas ca outra cousa, para darlle unha imaxe máis aceptable:

- ◆ A **Lei Constitutiva das Cortes** (1942) restablecía as Cortes do Reino como órgano consultivo formado por membros

DOC. 5: *Fuero de los Españoles* (1945).

- Art. 1. O Estado Español proclama como principio rector dos seus actos o respecto á dignidade, á integridade e á liberdade da persoa humana recoñecendo ao home, en canto portador de valores eternos e membro da comunidade nacional, titular de deberes e dereitos [...]
- Art. 2.-Os españois deben servizo fiel á Patria, lealdade ao Xefe do Estado e obediencia ás leis [...]
- Art. 6.-A profesión e a práctica da relixión católica, que é a do Estado Español, gozará da protección oficial. Ninguén será molestado polas súas crenzas relixiosas nin polo exercicio privado do seu culto. Non se permitirán outras cerimoniais nin manifestacións externas cás da relixión católica[...]
- Art. 10.-Tódolos españois teñen dereito a participar nas funcións públicas de carácter representativo, a través da familia, o municipio e o sindicato [...]
- Art. 12.-Todo español poderá expresar libremente as súas ideas mentres non atente contra os principios fundamentais do Estado.

DOC. 6: *Lei de Sucesión á Xefatura do Estado* (1947).

- Art. 1. España, como unidade política, é un Estado católico, social e representativo que, consonte á súa tradición, declárase constituído como reino.
- Art. 2. A Xefatura do Estado corresponde ao Caudillo de España e da Cruzada, Xeneralísimo dos Exércitos don Francisco Franco Bahamonde [...]
- Art. 6. En calquera momento, o Xefe do Estado poderá propoñer ás Cortes a persoa que estime deba ser chamada un día a sucedelo [...]
- Art.9. Para exercer a Xefatura do Estado como rei ou rexente requirírase ser varón e español, ter cumprido a idade de trinta anos, profesar a relixión católica, posuír as cualidades necesarias para o desempeño da súa alta misión e xurar as Leis Fundamentais, así como lealdade aos principios que informan o Movemento Nacional.

DOC. 7: *Concordato coa Santa Sede* (1953).

- [...]A Relixión Católica, Apostólica e Romana segue a ser a única da Nación Española e gozará dos dereitos e prerrogativas que lle corresponden [...]. Os sacerdotes españois diariamente elevarán preces por España e polo Xefe do Estado.
- En tódolos centros docentes de calquera orde e grao, sexan estatais ou non, o ensino axustarase aos principios do dogma e da moral católica.

designados ou de elección corporativa (*familia, municipio, sindicato*), mal remedo dun auténtico parlamento.

- ◆ O **Fuero de los Españoles** (1945) incluía unha relación de dereitos individuais sometidos a tantas restricións e excepcións que os deixaba á discrecionalidade do goberno [DOC. 5]
- ◆ A **Lei de Referéndum Nacional** (1945) facultaba ao Xefe do Estado para someter a consulta popular as leis aprobadas polas Cortes.
- ◆ A **Lei de Sucesión** (1947) definía a España como Reino e convertía a Franco en Xefe de Estado vitalicio capacitándoo para designar ó seu sucesor a título de Rei. [DOC. 6]

En **política exterior**, o labor do católico ministro de Asuntos Exteriores, **Martín Artajo**, para romper o illamento exterior contou co valioso concurso da Igrexa, as boas relacións con algúns países árabes e latinoamericanos, singularmente da Arxentina peronista e, sobre todo, coa nova situación internacional marcada pola guerra fría. Todo isto posibilitou a retirada da condena formal pola ONU (1950), a volta dos embaixadores (1951) e o comezo das conversacións que culminarían en 1953 coa sinatura dun novo **Concordato co Vaticano** [DOC. 7] e dos **acordos bilaterais** cos EE.UU. [DOC. 8] O ingreso na ONU, votado en 1955, e a visita oficial do presidente estadounidense Eisenhower en 1959 confirmaron o reingreso de España na comunidade internacional.

A consolidación do réxime era innegable. Isto non quere dicir que non houbera problemas, como puxeron de relevo os que deron orixe á chamada **crise de 1956**:

- ◆ Os **violentos enfrontamentos entre estudantes universitarios e mozos falanxistas** en Madrid foron controlados pola policía pero afondaron o conflito entre católicos e falanxistas no seo do goberno. A raíz deles, Franco cesou os Ministros de Educación, o católico Ruiz Jiménez, e do Movemento, o falanxista Fernández Cuesta.
- ◆ Os **problemas económicos** (inflación, déficit exterior) desbocáronse colo colocando ao país ao borde da suspensión internacional de pagos.
- ◆ A **contestación obreira** reapareceu con forza no País Vasco, Cataluña e Asturias.

DOC. 8: Acordo hispano-norteamericano (1953).

Fronte ao perigo que ameaza ao mundo occidental, os gobernos dos EEUU e España, desexosos de contribuír ao mantemento da paz e da seguridade internacionais [...] conviron o seguinte.
Art. 1.-[...] Por parte dos EE.UU., o apoio do esforzo defensivo español, para os fins acordados mediante a concesión de asistencia a España en forma de subministración de material de guerra [...]

Art. 2.-[...] O Goberno de España autoriza ao Goberno dos EEUU [...] a desenvolver, mater e utilizar para fins militares, xuntamente co Goberno de España, aquelas zonas e instalacións [...] que se conveñan [...].

Visita oficial a Madrid do presidente dos EEUU D. Eisenhower (1959)

Us National Archives [Dominio público], dende Wikimedia Commons.

DOC. 9: Lei de Principios Fundamentais do Movemento Nacional (1958).

Eu, Francisco Franco, caudillo de España, consciente da miña responsabilidade ante Deus e ante a Historia, en presenza das Cortes do Reino, promulgo como Principios de Movemento Nacional, entendido como comunión dos españois nos ideais que deron vida á Cruzada, os seguintes:

1. España é unha unidade de destino no universal. O servizo á unidade, grandeza e liberdade da Patria, é deber sagrado e tódolos españois.
2. A Nación española considera como timbre de honra o acatamento da lei de Deus, segundo a doutrina da Santa Igrexa Católica Apostólica Romana, única verdadeira e fe inseparable da conciencia nacional, que inspire a súa lexislación.
3. España, raíe dunha gran familia de pobos, cos que se sente indisolublemente irmandada, aspira á instauración da xustiza e a paz entre as nacións.
4. A unidade entre os homes e as terras de España é intanxible. A integridade da Patria e a súa independencia son esixencias supremas da comunidade nacional. Os exércitos de España, garantía da súa seguridade e expresión das virtudes heroicas do noso pobo deberán posuír a fortaleza necesaria para o mellor servizo á Patria.[...]
6. As entidades naturais da vida social, familia, municipio e sindicatos, son estruturas básicas da comunidade nacional.[...]

- ◆ Francia concedeu unilateralmente a **independencia a Marrocos** (1956) o que obrigou a unha precipitada descolonización do protectorado español e a afrontar unha breve guerra no territorio de Ifni (1957).

A dictadura tecnocrática (1957-1969).

A **crise de 1956** saldouse coa formación dun novo goberno en febreiro de 1957 no que Franco incluíu, seguindo os consellos do almirante Carrero Blanco, a técnicos e profesionais pertencentes ao **Opus Dei** (Ullastres, Navarro Rubio, López Rodó...). O novo goberno pretendeu conciliar o inmovilismo político e modernización/liberalización económica e deixaría unha pegada considerable en diversos eidos:

- ◆ O **Plan de Estabilización** (1959) sentou as bases do rápido desenvolvemento económico dos anos 1960.
- ◆ Acometeuse unha ampla **reforma da administración pública** tendente a favorecer a súa profesionalización.
- ◆ A **Lei de Bases da Seguridade Social** (1963) ampliou notablemente a protección social (sanidade, pensións), aínda que esta quedou moi lonxe dos parámetros europeos contemporáneos.
- ◆ A **Lei Xeral de Educación** (1970) pretendeu estender a educación pública e reformar o sistema educativo en favor da modernización económica do país.
- ◆ Avanzouse no **proceso de institucionalización da ditadura**. Aínda que os falanxistas tentaron recuperar o protagonismo perdido a través dos proxectos do ministro-secretario xeral do Movemento José Luis Arrese, as novas leis fundamentais ían ir noutra dirección:
 - A **Lei de Principios do Movemento Nacional** (1958), contra as pretensións falanxistas, a penas modificou as estruturas políticas e insistiu na declaración monárquica, tradicional e católica do Estado [DOC. 9].

DOC. 10: A Lei Orgánica do Estado (1967).

[...] A estes fins corresponde a presente Lei, que vén a perfeccionar e encadrar nun harmónico sistema as institucións do Réxime, e a asegurar dun xeito eficaz para o futuro a fidelidade dos máis altos órganos do Estado aos Principios do Movemento Nacional.

Art.1. I.-O Estado español, constituído en Reino, é a suprema institución da Comunidade Nacional [...]

Art.3.-Son fins fundamentais do Estado: a defensa da unidade entre os homes e entre as terras de España; [...] a salvagarda do patrimonio espiritual e material dos españois; o amparo dos dereitos da persoa, da familia e da sociedade; e a promoción dunha orde social xusta na que todo o interese particular quede subordinado ao interese común. Todo isto baixo a inspiración e a máis estrita fidelidade aos Principios do Movemento Nacional promulgados pola lei fundamental de 17 de maio de 1958 [...]

Art.6.-O Xefe do Estado é o representante supremo da Nación; personifica a soberanía nacional; exerce o poder supremo político e administrativo [...]

Art. 13. I.-O Xefe do Estado dirixe a gobernanza do Reino por medio do Consello de Ministros.

II.-O Consello de Ministros, constituído polo Presidente do Goberno, o Vicepresidente ou Vicepresidentes, se os houber, e os Ministros, é o órgano que determina a política nacional [...].

Proclamación de Juan Carlos como sucesor á Xefatura do Estado ante Franco e as Cortes (1969)

Fonte: La Voz de Galicia

Toma de posesión de Luis Carrero Blanco como presidente do goberno (1973)

Fonte: <http://geohistoria-gema.blogspot.com/2011/03/el-franquismo-documentos-graficos.html>

- A **Lei Orgánica do Estado** (1967) **[DOC. 10]** do Estado pretendía completar o proceso de institucionalización do réxime, unificando e dando coherencia ás normas xa promulgadas, e asegurar a súa continuidade. A **proclamación de Juan Carlos polas Cortes como sucesor a título de rei** (1969) deu concreción a ese obxectivo. A última lei fundamental do franquismo introducía tamén algunhas novidades: separaba os cargos de Xefe do Estado e Presidente do Goberno e posibilitaba a elección polos cabezas de familia e mulleres casadas de dous procuradores por cada provincia (o chamado *terzo familiar*).

Nos anos 1960, algúns prohombres do réxime (Manuel Fraga, Federico Silva Muñoz, Domingo Solís Ruiz) comezaron a postular a necesidade de acompañar a evidente modernización social e económica que estaba a experimentar o país con medidas limitadas de liberalización política que non debían alterar a esencia da ditadura franquista. Nisto consistiu a chamada **apertura**. A súa plasmación máis evidente sería a **Lei de Prensa** de 1966. A norma, promovida polo Ministro de Información e Turismo Manuel Fraga suprimía a censura previa e posibilitaba unha certa liberdade de expresión coutada limitada sempre pola intanxibilidade dos principios fundamentais do Movemento Nacional.

A agonía do franquismo (1969-75).

A **visible decadencia física de Franco**, agravada pola enfermidade de Parkinson, acelerou os plans para asegurar a continuidade institucional do réxime e puxo de relevo a **división no seo da súa clase política** entre **aperturistas** (Fraga, Solís) e **inmobilistas** (a vella garda falanxista, sectores ultracatólicos, militares intransixentes, neofascistas). As tensións estouraron a raíz do **escándalo MATESA** (1969): a dirección desta empresa industrial, conectada co Opus Dei e os círculos tecnocráticos, recibira fraudulentamente cuantiosos créditos oficiais. As irregularidades foron denunciadas e aireadas pola prensa oficial, instigada dende o goberno por Fraga e Solís. O vicepresidente do goberno, o almirante Luís Carrero Blanco pediu a Franco unha completa remodelación do goberno que se saldou coa saída dos ministros aperturistas e a formación do chamado **gobierno monocolor**, dominado polos tecnócratas do *Opus Dei*.

Os primeiros anos da década de 1970 asistiron a unha **agudización dos conflitos laborais** e da **actividade opositora**. Sectores do clero e da xerarquía católicas arredábanse visiblemente da ditadura. As **accións armadas de ETA e FRAP** desafiaban abertamente ao réxime. O 20 decembro de 1973, **Carrero Blanco**, que acababa de ser designado presidente do goberno, foi asasinado nun atentado da ETA. Sucedeuno o ministro de Gobernación, **Carlos Arias Navarro**. As súas iniciais promesas aperturistas –o chamado *espírito do 12 de febreiro*– foron desmentidas axiña pola resposta represiva á explosión de conflitos e á ameaza terrorista. Os **efectos da crise económica mundial** comezada en 1973 chegaron a España e puxeron fin ao *milagre español*.

Malia as protestas internacionais, o 27 de setembro de 1975, foron executadas as últimas sentenzas de morte da ditadura sobre tres membros do FRAP e dous de ETA. A penas dous meses despois de ratificar as súas condenas, o 20 de novembro, **morreu Franco**. O rei de Marrocos Hassán II aproveitaba a delicada situación política

española para promover a **marcha verde** sobre o Sahara Español. O futuro ofrecía moitos interrogantes: moitos franquistas comezaban a buscar un novo acomodo político e declarábanse *demócratas de toda a vida*, os inquéritos de opinión sinalaban un crecente e maioritario apoio da poboación á democracia, ficaban moitos conflitos por resolver e ameazaba unha grave recesión económica.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- ALFEIRÁN, X. et al.: *Historia de España 2º Bach*, Vigo, Baía Edicións-Consorcio Editorial Galego, 2016.
- ALVÁREZ REY, L. et. al.: *Historia de España. 2ª Bacharelato. Aula 3D*, Barcelona, Vicens-Vives, 2016.
- FERNÁNDEZ ROS, J.M et. al.: *Historia de España 2º Bachillerato*, Madrid, Santillana Educación, 2016.
- CASANOVA, J.; GIL ANDRÉS, C.: *Breve historia de España en el siglo XX*, Barcelona, Ed. Ariel, 2012.
- FONTANA, J. (ed.): *España bajo el franquismo, Barcelona*, Ed. Crítica, 2000.
- FUSI, J.P.; PALAFOX, J.: *España, 1808-1996: El desafío de la modernidad*, Madrid, Espasa, 2000.
- GIL ANDRÉS, C.: *50 cosas que hay que saber sobre Historia de España*, Barcelona, Editorial Ariel, 2016.
- RIQUERT PEMANYER, B. de: *La dictadura de Franco*, en VILLARES, R. E FONTANA, J. (ed.): *Historia de España*, Madrid, Marcial Pons-Crítica, 2010.
- SHUBERT, A.; ÁLVAREZ JUNCO, J. (eds.): *Nueva historia de la España contemporánea (1808-2018)*, Madrid, Galaxia Gutenberg, 2018.
- VV.AA.: *Historia de España*, Madrid, Ed. Santillana, 2004.